

Zbigniew Klimiuk

Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie
Institute of Labour and Social Studies in Warsaw

 <https://orcid.org/0000-0002-8555-3522>

STRUKTURA GEOGRAFICZNA I TOWAROWA EKSPORTU WYROBÓW POLSKIEGO PRZEMYSŁU ELEKTROMASZYNOWEGO W LATACH OSIEMDZIESIĄTYCH XX WIEKU

SUMMARY

Geographical and commodity structure of exports polish electromechanical industry products in the 1980s

The electromechanical industry has played and continues to play an important role in the economy of every country. It influences its development, modernity, and the level of scientific and technical cooperation with developed foreign partners. Products of the electromechanical industry are essential for the implementation of socio-economic activities in each sphere of the economy. The scope of their application is systematically increasing as a result of the progressing mechanization and automation. In the years 1980–1990, the share of exports of electromechanical industry products in Poland's total exports compared to the share of other industries was the highest and oscillated around 40%. Along with the changes taking place in the Polish economy, the share of exports of this industry also changed. In the years 1980–1983, its largest share in total exports was recorded, which amounted to over 42% (the highest was in 1981 – 45,2%). In the period 1984–1985, there was a significant decline in this share, after which in 1986 there was another short-term increase. Since 1987, we can speak of a steady annual decline in the share of exports of electrical machinery industry products in total exports, which in 1990 amounted to only 30%. This was the result of the deteriorating situation in the electrical machinery industry and the growing crisis in the entire Polish economy. In the 1980s, the competitive position of the Comecon group of countries on the markets of OECD countries, especially the EEC countries, deteriorated. At the same time, this was accompanied by a reduction in the ability of the Comecon

countries to finance imports and a reduction in the share of OECD countries in global imports from Comecon countries in favor of imports from developing countries (outside the OECD and Comecon).

KEYWORDS: electromechanical industry, electromechanical industry products, export and import, industrial cooperation, competitive position, CMEA countries, economic situation, geographical and commodity structure

STRESZCZENIE

Przemysł elektromaszynowy pełnił i pełni ważną funkcję w gospodarce każdego kraju. Wpływa on na jej rozwój, nowoczesność, a także na poziom współpracy naukowo-technicznej z różnymi partnerami zagranicznymi. Wyroby przemysłu elektromaszynowego są niezbędne do realizacji działalności społeczno-gospodarczej w każdej ze sfer gospodarki. Systematycznie wzrasta zakres ich stosowalności na skutek postępującej mechanizacji i automatyzacji. W latach 1980–1990 udział eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego ogółem w eksporcie Polski w porównaniu z udziałem innych przemysłów był najwyższy i oscylował wokół 40%. Wraz ze zmianami zachodzącymi w polskiej gospodarce zmienił się także udział eksportu tego przemysłu. W latach 1980–1983 został zanotowany największy jego udział w eksporcie ogółem, który wynosił ponad 42% (najwyższy miał miejsce w 1981 r. – 45,2%). W okresie 1984–1985 nastąpił znaczny spadek tego udziału, po którym w 1986 r. ponownie nastąpił krótkotrwały wzrost. Od 1987 r. można mówić o stałym corocznym spadku udziału eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego w eksporcie ogółem, który w 1990 r. wynosił już tylko 30%. Było to wynikiem pogarszającej się sytuacji w przemyśle elektromaszynowym i narastającego kryzysu w całej polskiej gospodarce. W latach osiemdziesiątych nastąpiło pogorszenie się pozycji konkurencyjnej grupy krajów RWPG na rynkach krajów OECD, w tym zwłaszcza krajów EWG. Jednocześnie towarzyszyło temu ograniczenie zdolności krajów RWPG do finansowania importu oraz zmniejszenie udziału krajów OECD w globalnym imporcie z krajów RWPG na rzecz importu z państw rozwijających się (spoza OECD i RWPG).

SŁOWA KLUCZOWE: przemysł elektromaszynowy, wyroby przemysłu elektromaszynowego, eksport i import, współpraca przemysłowa, pozycja konkurencyjna, kraje RWPG, koniunktura gospodarcza, struktura geograficzna i towarowa

Wstęp

Podstawowe tendencje w latach osiemdziesiątych XX w. w międzynarodowych obrotach wyrobami przemysłu elektromaszynowego wynikały ze zmian konkurencyjności ekonomicznej poszczególnych regionów w ramach gospodarki światowej. Warunki inwestowania, jako składnik polityki gospodarczej krajów oraz ugrupowań integracyjnych, a także strategię korporacji transnarodowych miały decydujące znaczenie dla kreowania geograficznych i towarowych strumieni w handlu wyrobami przemysłowymi¹. W wyniku zmian strukturalnych

¹ T. Kaczmarek, *Protekcjonistyczne bariery rozwoju handlu międzynarodowego*, Warszawa 1988, s. 2–14.

w przekroju poszczególnych grup krajów, w handlu światowym zaznaczyły się w tym okresie następujące tendencje:

- a) wzrost koncentracji obrotów wewnątrz grupy krajów OECD oraz między tą grupą a pozostałymi z wyłączeniem krajów RWPG;
- b) pogorszenie się pozycji konkurencyjnej grupy krajów RWPG na rynkach krajów OECD, w tym zwłaszcza krajów EWG, przy jednoczesnym ograniczeniu zdolności krajów RWPG w finansowaniu importu i zmniejszeniu udziału krajów OECD w globalnym imporcie z RWPG na rzecz importu z krajów rozwijających się (spoza OECD i RWPG).

Uzupełnienie spostrzeżeń dotyczących struktury handlu stanowią uwagi o tendencjach strukturalnych w produkcji przemysłowej występujące już od 1979 r. W krajach OECD Ameryki Północnej (USA, Kanada) do przemysłów o szczególnie szybkim tempie wzrostu należały kolejno: produkcja tworzyw sztucznych i pozostałych wyrobów przemysłu chemicznego, a także produkcja przemysłu maszynowego oraz elektrotechnicznego i elektronicznego. W krajach OECD z Europy Zachodniej, czyli przede wszystkim w krajach EWG, zestaw przemysłów o wysokiej dynamice rozwoju był podobny z wyróżnieniem przemysłu elektrotechnicznego i elektronicznego. W Japonii tempo wzrostu produkcji obu tych przemysłów przewyższało tempo wzrostu pozostałych grup i gałęzi, w tym przemysłu samochodowego.

W rozwoju produkcji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (RWPG) wyróżniał się przemysł chemiczny, a także maszynowy, precyzyjny, elektrotechniczny i elektroniczny oraz środków transportu, ale tempo rozwoju było w tej grupie krajów wyraźnie mniej zróżnicowane. Oznaczało to brak lub słabe zarysowanie specjalizacji w międzynarodowym podziale pracy². Równocześnie znaczne wyprzedzenie tempa wzrostu pozostałych grup gałęzi przez przemysły: elektrotechniczny, elektroniczny i środków transportu we wszystkich trzech centrach przemysłowych krajów OECD (Ameryka Północna, Europa Zachodnia, Azja Południowo-Wschodnia) doprowadziło do wysunięcia na pierwszy plan zagadnienia konkurencyjności struktur przemysłowych. Powstające kontrowersje między wymienionymi grupami krajów były łagodzone, zarówno przez posunięcia polityki przemysłowej, jak też dzięki nowej interpretacji terminu „konkurencyjność” i rewaluacji oceny działania korporacji transnarodowych w krajach przyjmujących inwestycje zagraniczne³.

² D. Rosati, *Polityka proeksportowa*, Warszawa 1990, s. 15–45.

³ W. Burzyński, A. Jung, *Założenia polityki przemysłowej – uzupełnienie*, Biuro Consultingu Inwestycji Proeksportowych „INVESTEXPORT”, Warszawa, grudzień 1989, s. 15.

W niniejszym opracowaniu skupiono się przede wszystkim na strukturze geograficznej i towarowej eksportu polskiego przemysłu elektromaszynowego w latach osiemdziesiątych dokonując jego podziału na trzy obszary eksportowe: kraje RWPG, gospodarki krajów należące do OECD oraz kraje rozwijające się. Zastosowano monograficzną metodę badawczą połączoną z analizą statystyczną. Gospodarka naszego kraju charakteryzowała się w tym czasie niewielką skłonnością do eksportu, prawie najniższą w Europie wartością eksportu na jednego mieszkańca (mniej niż 400 dolarów w 1983 r.), znacznym stopniem koncentracji eksportu w układzie gałęzi i branż oraz słabym stopniem specjalizacji produkcji. Spośród 160 branż 6 z nich dawało 20% całkowitej wartości eksportu przemysłowego (statki, samochody, odzież, wyroby z metali nieżelaznych, maszyny energetyczne i wyroby mięsne), z kolei 23 branże dawały 42% wartości tego eksportu. Można było obserwować również niepokojący stan w zakresie podmiotowej koncentracji naszej produkcji eksportowej. Przy istnieniu w tym czasie w Polsce ok. 6 tys. przedsiębiorstw produkcyjnych, 1,5% tej liczby realizowało 50% wartości całkowitego eksportu, natomiast 70% wartości tego eksportu pochodziło z 5,5% całkowitej ilości przedsiębiorstw⁴. Gwałtowne obniżenie konsumpcji i jeszcze większe inwestycje spowodowało w latach 1982–1984 utrzymanie dodatniego salda bilansu płatniczego z II obszarem płatniczym na poziomie 1,4–1,5 mld dolarów. Na wynik ten wpływ miało przywrócenie wcześniejszego poziomu eksportu węgla kamiennego. Należy jednak podkreślić, że względnie korzystne wyniki bilansu handlowego (osiągnięte zresztą przy niskim poziomie eksportu) nie były skutkiem działania ani polityki handlowej o orientacji proeksportowej, ani też radykalnej reformy o charakterze rynkowym i proefektywnościowym. Późniejszy rozwój sytuacji wykazał, że wyniki handlu zagranicznego z II obszarem płatniczym w latach 1982–1984 były efektem dyscyplinujących działań gospodarczych wprowadzonych po załamaniu w latach 1980–1981.

1. Eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynki I i II obszaru płatniczego

W 1980 r. w światowym handlu elektromaszynowym wystąpiła ogólna dekoniunktura. Światowy rynek wyrobów przemysłu elektromaszynowego pozostał nadal, podobnie jak w latach poprzednich, pod silnym wpływem trwającego od lat kryzysu paliwowo-energetycznego, a także pod wpływem ogólnego załamania

⁴ E. Tabaczyński, *Zagadnienia proeksportowości polskiego przemysłu przetwórczego. Problemy wzrostu eksportu przemysłowego*, Warszawa 1986, s. 28–31.

koniunktury gospodarczej na świecie. Trudności energetyczne pogłębiły dysproporcje w rozwoju gospodarczym poszczególnych krajów. Spadek koniunktury nastąpił zarówno w przemyśle elektromaszynowym zachodnioeuropejskich krajów kapitalistycznych, jak i w USA. Względnie najlepsze wyniki odnotował japoński przemysł elektromaszynowy⁵. Zmniejszenie tempa inwestycji i produkcji przemysłowej zaobserwowano także w krajach socjalistycznych. Popyt na maszyny, urządzenia i środki transportu ze strony krajów rozwijających się był na ogół na wysokim poziomie, jednakże nie był w stanie zrekompensować spadku popytu w rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Popyt importowy ze strony krajów socjalistycznych uległ także silnemu osłabieniu, głównie na skutek trudności płatniczych i osłabienia tempa inwestycji. Tendencje te spowodowały spadek tempa handlu światowego wyrobami przemysłu elektromaszynowego⁶.

Tabela 1

Wartość eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego w latach 1980–1990

Lata	Ogółem w mln zł Ceny bieżące	Kraje socjalistyczne		Pozostałe kraje	
		mln zł Ceny bieżące	mln rbl	mln zł Ceny bieżące	mln dol.
1980	22.471	15.966		5.505	
1981	312.396	249.194	3.669	133.202	1.665
1982	416.500	293.852	4.321	122.948	1.449
1983	449.020	328.250	4.827	120.798	1.318
1984	505.554	300.547	5.474	135.007	1.187
1985	666.007	407.767	5.845	179.120	1.217
1986	879.775	590.494	6.304	299.279	1.708
1987	1.285.534	797.502	6.851	488.032	1.840
1988	2.350.490	1.469.694	7.452	880.786	2.045
1989	7.475.108	4.212.688	8.639	3.262.420	2.256
1990	39.900.270	13.982.323	6.658	25.926.947	2.729

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego”, GUS (1980–1991).

⁵ Z. Dobosiewicz, T. Olszewski, *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1987, s. 479–491.

⁶ *Polski Handel Zagraniczny w 1980 roku – raport roczny*, Warszawa 1981.

Również w Polsce rok 1980 charakteryzował się najniższą wartością eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego w porównaniu z całym dziesięcioleciem. W eksporcie maszyn i urządzeń do krajów I obszaru płatniczego począwszy od 1981 r. zanotowano systematyczny, coroczny wzrost. Załamanie i spadek eksportu do tych krajów nastąpił dopiero w 1990 r. Natomiast eksport do krajów II obszaru płatniczego wykazywał znaczne tendencje spadkowe aż do 1984 r. Począwszy od 1985 r. rozpoczął się niewielki, ale systematyczny wzrost⁷.

2. Eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynek krajów RWPG w latach osiemdziesiątych

Z punktu widzenia długookresowych celów rozwojowych gospodarki polskiej, eksport do krajów RWPG (na rynku tym było realizowane ponad 70% całego polskiego eksportu) miał szczególne znaczenie ze względu na chłonność tego rynku, przy jednocześnie ograniczonych możliwościach importu towarów ze strefy wolnodewizowej⁸. Bariery silnej konkurencji występujące na rynkach krajów OECD dla polskiego eksportu sprawiły, że właśnie na obszar RWPG kierowana była większa część wyrobów charakteryzujących się wyższym stopniem przetworzenia⁹. Również eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego na ten rynek był znaczny i w ciągu całego dziesięciolecia systematycznie wzrastał. Wartość eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynek RWPG w latach osiemdziesiątych przedstawiono w tabeli 2¹⁰.

⁷ Kurs 1 dolara w 1980 r. wynosił 3,045 zł dew.; w 1981 r. = 80,0 zł; w 1982 r. = 84,825 zł; w 1983 r. = 91,617 zł; w 1984 r. = 113,715 zł; w 1985 r. = 147,179 zł; w 1986 r. = 175,227 zł; w 1987 r. = 265,184 zł; w 1988 r. = 430,630 zł; w 1989 r. = 1446,31 zł; w 1990 r. = 9500 zł.

⁸ *Zamierzenia rozwoju i zmian strukturalnych w polskim przemyśle elektromaszynowym do 2000 r.*, Biuro Studiów i Projektowania Rozwoju Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego „PROMASZ”, Warszawa, listopad 1987.

⁹ *Założenia rozwoju i zmian strukturalnych w przemyśle na okres do 2000 r.*, BS „PROMASZ”, Warszawa, maj 1990.

¹⁰ Przeliczenie z walut obcych na złote i odwrotnie dokonano w oparciu o obowiązujące w danym dniu kursy walut obcych w złotych zgodnie z tabelami kursowymi NBP. Kurs 1 rubla w okresie 1981–1983 wynosił 68,0 zł; w 1984 r. – 71,344 zł; w 1985 r. – 83,449 zł; w 1986 r. – 92,079 zł; w 1987 r. – 116,413 zł; w 1988 r. – 197,213 zł; w 1989 r. – 487,62 zł; w 1990 r. – 2100 zł.

Tabela 2

Wartość eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego do krajów RWPG

Rok	w mln zł dew. (ceny bieżące)	w mln rbl. transferowych
1980	16.158,0	–
1981	236.662,0	3.480,3
1982	276.272,0	4.062,8
1983	314.645,0	4.627,1
1984	370.345,0	5.190,9
1985	489.335,0	5.863,9
1986	581.594,0	6.316,2
1987	799.032,0	6.863,8
1988	1.467.035,0	7.438,8
1989	4.212.092,0	8.638,1
1990	brak danych	–

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego, GUS (1980–1991).

W 1980 r. w porównaniu z rokiem poprzednim miało miejsce znaczne ograniczenie eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynki krajów RWPG. Przyczyn ograniczających eksport na ten rynek było wiele. Najważniejsze z nich to:

- a) braki podażowe towarów wynikające z niedostatecznej zdolności produkcyjnej polskiej gospodarki w gałęziach wytwarzających na potrzeby eksportu, pogłębione zmniejszeniem podaży towarów importochłonnych oraz przesunięciem towarów na rynek krajowy i na eksport do strefy wolnodelowizowej, jak również ogólnym zmniejszeniem produkcji w drugiej połowie roku;
- b) ograniczenie przez naszych partnerów importu inwestycyjnego, które spowodowało spadek zapotrzebowania na niektóre rodzaje polskich maszyn i urządzeń;
- c) występujące od wielu lat trudności przewozowe (m.in. brak odpowiedniego taboru kolejowego i samochodowego).

Pozytywnym zjawiskiem w handlu z krajami RWPG było wyraźne zmniejszenie liczby reklamacji dotyczących jakości towarów, które w 1980 r. stanowiły minimalny odsetek wzajemnych dostaw. Dalsze obniżenie eksportu do krajów RWPG, spowodowane gwałtownym zmniejszeniem się naszych możliwości eksportowych, nastąpiło w 1981 r. Założenia planu obrotów handlowych Polski z tymi krajami w 1981 r. nie zostały wykonane. Dotyczyło to zwłaszcza eksportu

wyrobów przemysłu elektromaszynowego. Wartość niewykonanych dostaw eksportowych tych towarów była dwukrotnie większa od wartości niewykonanego eksportu pozostałych towarów. Bezpośrednią przyczyną takiego stanu był pogłębiający się regres w produkcji przemysłowej, nasilające się braki w zaopatrzeniu surowcowo-materiałowym i technicznym oraz znaczne osłabienie więzi kooperacyjnych. Szczególnie silnie odczuwalne były przy tym trudności związane z importem zaopatrzeniowym z II obszaru płatniczego, niezbędnego do produkcji wielu wyrobów¹¹. Ważny wpływ na ograniczenie eksportu niektórych wyrobów przemysłu elektromaszynowego do krajów RWPG miało również zmniejszenie się popytu na import inwestycyjny w związku z realizacją polityki ograniczeń inwestycyjnych, będących pochodną rysujących się w tych krajach trudności gospodarczych¹². Natomiast w 1982 r. w handlu Polski z RWPG nastąpiły istotne zmiany strukturalne, spowodowane sytuacją wewnętrzną kraju i położeniem gospodarczym partnerów. Mianowicie miał miejsce znaczny w stosunku do roku poprzedniego wzrost wolumenu i wartości eksportu.

W przypadku wyrobów przemysłu elektromaszynowego nastąpił wzrost w wymiarze ilościowym o 3,4% i wzrost wartości o 8,4%. W pewnym stopniu było to związane z dostarczaniem przez odbiorców części lub całości tzw. wsadu wolnodewizowego (dotyczyło to zwłaszcza ZSRR, np. w dostawach statków)¹³. Lata 1983–1984 charakteryzowały się dalszym znaczącym wzrostem wolumenu i wartości eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego. Wzrost ten opierał się głównie na wykorzystaniu istniejących rezerw produkcyjnych. Okresowe trudności, jakie występowały w eksporcie do niektórych krajów wynikały m.in. z opóźnień w produkcji i dostawie, złej jakości niewłaściwego opakowania i braku części zamiennych. Lokowanie na rynkach krajów RWPG tradycyjnie eksportowanych maszyn i urządzeń, przy nadal niewielkiej dynamice inwestycji w tych krajach było tym trudniejsze, że w związku z wprowadzeniem technologii materiało- i energooszczędnych, nastąpiła w krajach RWPG zmiana struktury popytu na maszyny i urządzenia¹⁴. Zjawiska hamujące wzrost polskiego eksportu, zwłaszcza wyrobów przemysłu elektromaszynowego w latach 1983–1984, pogłębiły się jeszcze bardziej w 1985 r. Należało do nich zaliczyć niską jakość wyrobów, nienowoczesność rozwiązań technologicznych i konstrukcyjnych, przestarzały majątek produkcyjny, niedostateczne zaopatrzenie materiałowe, a także tendencje do podejmowania produkcji antyimportowej, która w wielu przypadkach nie zastępowała odpowiednich

¹¹ *Zamierzenia rozwoju i zmian strukturalnych w polskim przemyśle elektromaszynowym do 2000 r.*, Biuro Studiów i Projektowania Rozwoju Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego „PROMASZ”, Warszawa, listopad 1987, s. 40.

¹² *Polski Handel Zagraniczny w 1981 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1982.

¹³ *Polski Handel Zagraniczny w 1982 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1983.

¹⁴ *Ibidem*, s. 45.

komponentów zagranicznych i nie spełniała określonych wymagań technologicznych. Odbijało się to niekorzystnie na jakości, niezawodności, poziomie technicznym wyrobów i miało wpływ na poziom uzyskiwanych cen¹⁵.

W 1986 r. na wzrost obrotów z krajami RWPG wyrobami przemysłu elektromaszynowego wpływ miało zwiększenie eksportu takich wyrobów jak: środki transportu samochodowego i wodnego, wyrobów odlewniczych, maszyn górniczych, urządzeń dźwigowo-transportowych, wyrobów przemysłu precyzyjnego, wyrobów elektrotechnicznych, systemów komputerowych oraz aparatury kontrolno-pomiarowej. Obniżył się natomiast eksport maszyn i urządzeń dla przemysłu mineralnego, obrabiarek skrawających i do obróbki plastycznej metali oraz konstrukcji metalowych¹⁶.

Natomiast w 1987 r. obroty z krajami RWPG kształtowały się w sposób zróżnicowany. Jeśli chodzi o najważniejszy składnik obrotów, którym były wyroby przemysłu elektromaszynowego, w 1987 r. wartość eksportu w cenach stałych wzrosła w porównaniu z kokiem poprzednim o 5%. Wzrost wartości eksportu odnotowano w takich grupach jak: narzędzia, wyroby metalowe powszechnego użytku, maszyny i urządzenia energetyczne i górnicze, maszyny dla przemysłu chemicznego, maszyny budowlano-drogowe, maszyny i urządzenia dźwigowo-transportowe, aparaty kontrolno-pomiarowe, wyroby przemysłu precyzyjnego oraz środki transportu szynowego i samochodowego. Spadek wartości eksportu dotyczył natomiast: konstrukcji metalowych, silników spalinowych tłokowych, maszyn i urządzeń dla przemysłu spożywczego oraz środków transportu wodnego. Na uwagę zasługiwał fakt, iż zrealizowane w 1987 r. dodatnie saldo handlu wyrobami przemysłu elektromaszynowego wzrosło w porównaniu z 1986 r. o 205 mln rubli, tj. do poziomu 1.972,0 mln rubli.

W 1988 r. nastąpiły istotne zmiany w strukturze geograficznej obrotów handlowych Polski. Jakkolwiek, co do kierunku były zgodne z zarysowującymi się od kilku lat tendencjami do zmniejszenia udziału krajów socjalistycznych w handlu zagranicznym Polski, to jednak wystąpiły one w stopniu szczególnie wysokim¹⁷. Spadek udziału obrotów z krajami RWPG był nie tylko rezultatem różnic w stopniu dewaluacji złotego do rubla transferowego i dolara, ale także efektem zamierzonego obniżenia poziomu eksportu i niższej dynamiki importu z tego kierunku geograficznego w porównaniu z analogicznymi wskaźnikami dla krajów kapitalistycznych¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Charakterystyka gałęzi i branż przemysłowych – przemysł metalowy*, Ministerstwo Przemysłu, Warszawa, lipiec 1990.

¹⁷ K. Barteczko, A. Bocian, T. Sapociński, *Makroproporcje wzrostu a handel zagraniczny w latach 1986–1995*, „Handel Zagraniczny” 1984, nr 7–8.

¹⁸ *Polski Handel Zagraniczny w 1988 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1989.

W 1989 r. zaczęły narastać zjawiska, które powstrzymały wzrost wymiany handlowej pomiędzy krajami RWPG. Były one rezultatem dążenia do samodzielnego rozszerzenia współpracy z wysokorozwiniętymi krajami zachodnimi oraz wynikiem krytycznej oceny zasadności systemu rozliczeń i efektywności handlu w obrębie RWPG. W pierwszym rządzie wywołało to chęć ograniczenia wzajemnych dostaw surowcowo-materiałowych, które były dotychczas źródłem podstawowych korzyści ekonomicznych w handlu krajów RWPG. W konsekwencji wystąpiły również tendencje do ograniczania wzajemnego eksportu innych towarów, który do tej pory rozwijał się jako rekompensata za pozyskiwane surowce i materiały. W oparciu o podobne przesłanki również polski eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego, kierowany na rynki krajów RWPG, uległ znacznemu zmniejszeniu.

Współpraca gospodarcza Polski z krajami RWPG przebiegała w 1990 r. w sposób dość skomplikowany. Był to pierwszy rok realizacji programu przejścia do gospodarki rynkowej, a jednocześnie wymiana handlowa z tymi krajami odbywała się według reguł poprzedniego systemu. Był to ostatni rok obowiązywania umowy pięcioletniej, określającej rozwój handlu międzypaństwowego oraz rozmiary dostaw na szczeblu rządowym. I chociaż protokoły handlowe w części obligatoryjnej uległy znacznemu zawężeniu odejmując jedynie dostawy o podstawowym znaczeniu gospodarczym, to jednak cała infrastruktura handlu będąca reliktem starego systemu, miała istotny wpływ na całość obrotów z tzw. obszarem rublowym¹⁹. Podstawowym czynnikiem determinującym obroty Polski z tym obszarem był powszechny kryzys gospodarczy w krajach postkomunistycznych. Narastająca recesja i znaczne ograniczenia inwestycji spowodowały spadek podaży eksportowej i popytu importowego tych krajów. W rezultacie obroty handlowe Polski z krajami RWPG były w 1990 r. niższe niż w 1989 r., a struktura tych obrotów charakteryzowała się zdecydowanie najwyższym udziałem wyrobów przemysłu elektromaszynowego (59,4%). Czynnikiem ograniczającym nasz eksport na ten rynek była również postępująca liberalizacja importu wolnodewizowego oraz spadek zainteresowania polskimi maszynami i urządzeniami²⁰. Przy możliwości wyboru kierunku zainteresowanie importerów zaczynało optować na rynki krajów zachodnich, co w konsekwencji powodowało spadek zapotrzebowania na polskie wyroby przemysłu elektromaszynowego. Ponadto podrożenie importu z krajów obszaru RWPG (w tym także z Polski) zmniejszyło jego opłacalność. Możliwości wzrostu polskiego eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego do krajów

¹⁹ *Pozycja branż polskiego przemysłu w handlu światowym*, Biuro Studiów i Projektowania Rozwoju Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego „PROMASZ”, Warszawa 1990.

²⁰ *Ibidem*, s. 47.

RWPG napotykały także na bariery w postaci działań administracyjnych partnerów mających na celu nie dopuszczenie do powstania deficytu w obrotach rozliczanych teraz w walutach wymienialnych.

Od 1 stycznia 1991 r. Polska rozliczała się z partnerami dawnego bloku komunistycznego w wolnych dewizach według zasad obowiązujących na rynku światowym. Odejście od rubla transferowego (aczkolwiek niezbędne) nastąpiło jednak w bardzo niekorzystnych okolicznościach i to zarówno dla Polski, jak i pozostałych krajów postkomunistycznych. Przyczyny były następujące:

- a) większość z nich znajdowała się w fazie głębokich zmian politycznych i gospodarczych, których rezultatem był rozpad istniejących struktur ekonomicznych oraz narastające lawinowo zjawiska kryzysowe (głównie w ZSRR, Bułgarii i Rumunii);
- b) w połowie 1990 r. zniknęło z mapy Europy NRD, należące wcześniej do czołówki naszych partnerów handlowych;
- c) gwałtowność rozpadu istniejących struktur gospodarczych w europejskich krajach postkomunistycznych sprawiła, że w większości z nich nie tylko brakowało potrzebnych do rozliczeń wolnodewizowych środków płatniczych, ale także nie zdołano w nich wykształcić niezbędnej infrastruktury finansowo-ekonomicznej i prawnej umożliwiającej odejście od handlu państwowego na rzecz bezpośredniej współpracy przedsiębiorstw;
- d) rozliczenia wolnodewizowe zostały wprowadzone w warunkach głębokiej recesji naszej gospodarki, przy jednoczesnym powiązaniu racji bytu wielu przedsiębiorstw z chłonnością rynków zbytu z b. ZSRR i pozostałych krajów RWPG, znajdujących się niekiedy w jeszcze gorszym położeniu ekonomicznym niż Polska.

Oznaczać to musiało spadek dotychczasowej skali obrotów wyrobami przemysłu elektromaszynowego naszego kraju z partnerami b. RWPG, a w szczególności b. ZSRR.

Eksport polskich wyrobów przemysłu elektromaszynowego do ZSRR

W latach osiemdziesiątych Związek Radziecki był największym odbiorcą wyrobów produkowanych przez polski przemysł elektromaszynowy. W 1980 r. zgodnie z ustaleniami protokołu handlowego głównymi pozycjami w polskim eksporcie tych wyrobów były: systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej, maszyny i urządzenia rolnicze i dla gospodarki leśnej, statki do przewozu ładunków suchych i statki-promy morskie, maszyny i urządzenia dla przemysłu

spożywczego, lekkiego i chemicznego²¹. W 1981 r. udziały poszczególnych krajów socjalistycznych w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego zwiększyły się, przy czym najwyższy wzrost dotyczył ZSRR. Obroty z tym krajem z uwagi na ich udział w naszych globalnych obrotach zagranicznych, jak też struktura towarowa tych obrotów, miały decydujący wpływ na całość wyników polskiego handlu zagranicznego z krajami RWPG. Założenia planu eksportu do ZSRR w 1981 r. nie zostały jednak wykonane. Wystąpiły „poślizgi” wynoszące ok. 2,4–2,7 mld zł, z czego $\frac{3}{4}$ przypadało na maszyny i urządzenia. Na wielkość „poślizgów” wpłynęło nie wykonanie dostaw statków, dostaw w ramach umów specjalistycznych i kooperacyjnych części zamiennych, urządzeń dla kompletnych obiektów przemysłowych i dostaw taboru kolejowego. Lata 1982–1984 przyniosły dalszy wzrost eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego do ZSRR. Wzrost ten był związany przede wszystkim z dostarczaniem przez odbiorcę części lub całości tzw. wsadu wolnodewizowego i najczęściej miało to miejsce w przypadku dostaw statków²². W 1985 r. na wzrost wartości eksportu, obok powiększenia się wolumenu dostaw, miał wpływ także znaczny wzrost cen średnio o 18,6%. Ponadto w tym roku rozpoczęto prace nad wznowieniem i zawarciem szeregu nowych umów o specjalizacji i kooperacji produkcji. W przypadku ZSRR uzgodniono m.in. rozszerzenie kooperacji w produkcji maszyn górniczych i obrabiarek skrawających. Następne lata przyniosły poprawę pozycji ZSRR jako największego kontrahenta Polski w grupie wyrobów przemysłu elektromaszynowego. Dominującą rolę w tym eksporcie odgrywały takie wyroby jak:

- systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej;
- aparatura pomiarowa i urządzenia laboratoryjne;
- maszyny i urządzenia hutnicze i odlewnicze;
- maszyny i urządzenia przetwórcze i zasilające;
- maszyny i urządzenia dla przemysłu chemicznego;
- maszyny i urządzenia dla przemysłu lekkiego;
- maszyny i urządzenia dla przemysłu spożywczego.

Eksport systemów komputerowych i urządzeń techniki komputerowej, aparatury pomiarowej i urządzeń laboratoryjnych, maszyn i urządzeń dla przemysłu spożywczego do ZSRR w latach osiemdziesiątych przedstawia tabela 3.

²¹ *Ibidem*, s. 40.

²² *Ibidem*, s. 45.

Tabela 3

Eksport wybranych grup wyrobów do ZSRR w latach osiemdziesiątych (w mln rubli)

Lata	Eksport do ZSRR		
	Systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej	Aparatura pomiarowa i urządzenia laboratoryjne	Maszyny i urządzenia dla przemysłu spożywczego
1980	101,4	24,2	45,1
1981	101,0	33,1	48,3
1982	135,4	44,6	53,3
1983	150,6	59,6	81,8
1984	166,8	87,0	86,5
1985	207,2	104,1	90,5
1986	239,6	118,4	73,6
1987	276,1	131,8	69,6
1988	387,2	150,7	87,7
1989	598,5	180,4	106,3
1990	702,5	214,0	82,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego”, GUS (1980–1991).

W 1990 r. dotychczasowe strategie rozwoju gospodarczego w ZSRR, jak i w Polsce (przyjmujące prymat tempa rozwoju środków produkcji nad tempem rozwoju środków spożycia) załamały się. Do tej pory funkcjonowało przekonanie, że stały rozwój eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego z Polski do ZSRR miał zasadnicze znaczenie dla bilansowania wzajemnego handlu, gdyż pozwalał na finansowanie paliw i surowców. Strona polska nie widziała innych możliwości finansowania tego importu, a strona radziecka zgodnie ze swoją strategią prymatu rozwoju przemysłu ciężkiego nad przemysłem lekkim (ściślej nad przemysłem środków trwałej konsumpcji) wykazywała coraz większe zapotrzebowanie na maszyny i urządzenia²³. W obliczu kryzysu gospodarczego nastąpiła zasadnicza zmiana w stosunkach handlowych między Polską a ZSRR. Ogólna recesja w państwach postkomunistycznych, w tym także i w ZSRR, związana była ze spadkiem produkcji, inwestycji oraz dochodu narodowego i spowodowała, że przedsiębiorstwa polskie, które znaczną część swojej produkcji kierowały na rynek wschodniego sąsiada znalazły się w rozpaczliwej sytuacji. Pogłębił ją jeszcze fakt, że

²³ A. Jung, T. Kaczmarek, P. Kotelnicki, W. Burzyński, *Założenia polityki rozwoju przemysłu przetwórczego w Polsce w oparciu o uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Warszawa 1989, s. 48.

przeważająca część wyrobów polskiego przemysłu elektromaszynowego, eksportowanych do ZSRR była wytworzona w polskich przedsiębiorstwach państwowych w oparciu o radziecką dokumentację, a często także radzieckie oprzyrządowanie, normy techniczne, standardy jakościowe i licencje. Wyroby były projektowane i wytwarzane z zastosowaniem norm, wymagań technicznych i eksploatacyjnych nabywców z ZSRR. Dlatego też praktycznie nie było alternatywnych eksportowych rynków zbytu, szczególnie w krajach przemysłowo rozwiniętych, m.in. wobec zapowiedzi harmonizacji standardów krajów EWG²⁴.

Powyższe zjawiska znalazły swoje odbicie w Umowie Rządowej między RP i ZSRR o wzajemnych stosunkach gospodarczych z dnia 13 listopada 1990 r. W umowie tej pojawiły się mianowicie tzw. listy indykatywne. Na ich podstawie partnerzy zobowiązali się do realizacji z góry określonych transakcji handlowych. Listy te nie były jednak zbyt rozbudowane i nie uratowały rynków zbytu dla większości polskich przedsiębiorstw uzależnionych do tej pory wyłącznie od handlu ze Wschodem. W warunkach nowego systemu rozliczeń nastąpiło załamanie popytu na nasze wyroby przemysłowe (głównie sprzęt inwestycyjny) zarówno z powodu braku dewiz u odbiorcy, jak i konkurencji lepszych towarów zachodnich. Ponadto następowało dalsze przyspieszenie procesu odchodzenia w wymianie dwustronnej od jej tradycyjnej struktury i od bilansowania importu surowcowego z ZSRR eksportem polskich wyrobów przemysłowych.

Mimo jednak powyższych trudności udało się uzyskać dość wysokie dodatnie saldo w polskim eksporcie, na które miał wpływ nie tylko spadek importu z ZSRR, ale przede wszystkim kontrakty zawarte w ostatnich tygodniach roku przez polskich eksporterów wyrobów przemysłu elektromaszynowego oraz dokonanie przedpłat przez radzieckich importerów spowodowało, że łączna wartość polskiego eksportu w tej grupie towarowej wynosiła 4.007,3 mln rubli, co oznaczało spadek w stosunku do roku poprzedniego tylko o 11%. Wartość pozostałej części polskiego eksportu do ZSRR wynosiła 2.680,7 mln rubli, wzrastając o 10,5%. Tak więc dodatnie saldo powstało przede wszystkim w wyniku przedpłat dokonanych na rzecz polskich eksporterów wyrobów przemysłu elektromaszynowego w ramach transakcji zawartych pod koniec roku zarówno przez tradycyjnie już działających na rynku radzieckim eksporterów, jak również licznej nowej generacji drobnych i średnich firm polskich, dominujących w 1990 r. w sferze eksportu²⁵.

²⁴ J. Biskup, M. Kloc, U. Kopeć, M. Sławecka-Radić, J. Żelechowska, *Wymiana handlowa Polski w krajami Europy Środkowo-Wschodniej w 1990 i 1991 r.*, „Handel Zagraniczny” 1991, nr 7–8.

²⁵ *Ibidem*, s. 47.

Eksport polskich wyrobów przemysłu elektromaszynowego do Czechosłowacji

W latach osiemdziesiątych Czechosłowacja była następnym po ZSRR największym odbiorcą wyrobów przemysłu elektromaszynowego w grupie krajów socjalistycznych. W 1980 r. wymiana handlowa między Polską a Czechosłowacją, wynikająca z realizacji protokołu handlowego, napotkała na szereg utrudnień, głównie wskutek poważnych opóźnień dostaw z Polski. Natomiast w strukturze wzajemnej wymiany w porównaniu z latami poprzednimi nie zaszły większe przeobrażenia. W dalszy ciągu ok. 70% obrotów (z niewielką przewagą w naszym eksporcie) stanowiły maszyny i urządzenia. Eksport wyrobów polskiego przemysłu przetwórczego praktycznie przez całe dziesięciolecie zwiększał się. W eksporcie tym dominowały takie wyroby jak:

- a) systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej;
- b) aparaty, maszyny i urządzenia do procesów chemicznych;
- c) maszyny i urządzenia hutnicze i odlewnicze;
- d) aparatura pomiarowa i urządzenia laboratoryjne;
- e) maszyny, urządzenia rolnicze i dla gospodarki leśnej;
- f) maszyny i urządzenia dla przemysłu spożywczego;
- g) urządzenia do automatycznej regulacji i sterowania.

W 1989 r. została podpisana między Polską i Czechosłowacją umowa mająca na celu uaktywnienie bezpośrednich powiązań produkcyjnych, naukowo-technicznych i handlowych między przedsiębiorstwami tych krajów. Nie przyniosła ona jednak oczekiwanych wyników. Zróżnicowane systemy wewnętrzne, nierównowaga gospodarcza i związane z nią procesy inflacyjne, pasywność narzędzi towarowo-pieniężnych (system cen i rozliczeń), a wreszcie słaba komplementarność gospodarek RWPG i przeważająca w nich gospodarka deficytów, stanowiły zasadnicze przeszkody w rozwoju tej formy współpracy. W 1990 r. w Czechosłowacji podobnie jak i w pozostałych krajach komunistycznych nasiliły się zjawiska recesyjne. Charakterystyczną cechą tego kryzysu było w początkowej fazie załamanie się produkcji przy jednoczesnym wzroście inwestowania. Taka sytuacja pozwoliła polskim eksporterom wyrobów przemysłu elektromaszynowego na częściowe utrzymanie swojej pozycji na czechosłowackim rynku i zapobiegła gwałtownemu spadkowi zapotrzebowania na nasze towary. Natomiast 1991 r. przyniósł już znaczne ograniczenia inwestycyjne, które spowodowały spadek popytu na wyroby polskiego przemysłu elektromaszynowego. Eksport aparatów, maszyn i urządzeń do procesów chemicznych; systemów komputerowych i urządzeń techniki komputerowej; maszyn, urządzeń rolniczych i dla gospodarki leśnej oraz maszyn i urządzeń hutniczych i odlewniczych do Czechosłowacji w latach osiemdziesiątych przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Eksport wybranych grup wyrobów do Czechosłowacji w latach osiemdziesiątych
(w mln rubli)

Lata	Eksport do Czechosłowacji			
	Aparaty, maszyny i urządzenia do procesów chemicznych	Systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej	Maszyny, urządzenia rolnicze i dla gospodarki leśnej	Maszyny i urządzenia hutnicze i odlewnicze
1980	11,0	14,9	16,7	21,5
1981	13,3	14,7	20,5	27,1
1982	23,2	11,8	21,2	21,1
1983	28,5	9,3	30,5	21,6
1984	51,5	19,4	46,0	4,9
1985	60,8	39,0	59,7	51,7
1986	47,9	52,1	57,0	51,7
1987	56,8	86,5	52,0	42,5
1988	61,0	63,8	51,0	57,8
1989	87,0	93,1	22,7	68,7
1990	101,4	60,8	25,9	59,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego, GUS (1980–1991).

Eksport polskich wyrobów przemysłu elektromaszynowego do NRD

W 1980 r. obroty handlowe między Polską a NRD wykazywały znaczne odchylenia od założeń rocznego protokołu handlowego, a zaostrzające się trudności gospodarcze Polski były przyczyną niezrealizowania szeregu dostaw. Wzrost eksportu w tym okresie uzyskany został głównie za pomocą wzrostu cen. Ponadto w obu krajach rozwój wzajemnej wymiany w poważnym stopniu był ograniczony dążeniem do zapewnienia równowagi na rynku wewnętrznym²⁶. W latach 1981–1984 nieznacznie zwiększył się udział NRD w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego. W 1985 r. na wzrost wartości obrotów handlowych z tym krajem, obok wzrostu wolumenu dostaw w eksporcie, wpłynął także wzrost cen. Korektą cen objęto także część wyrobów przemysłu elektromaszynowego²⁷. Do wzrostu eksportu w 1986 r. do krajów RWPG, w tym także do NRD przyczyniły się w znacznym stopniu świadczone przez Polskę usługi przemysłowe i budowlane. Stanowiły one od dawna znaczącą pozycję w eksporcie do NRD. Eksport ten

²⁶ *Ibidem*, s. 40.

²⁷ *Polski handel zagraniczny w 1985 i 1986 roku*, IKiCHZ, Warszawa 1986 i 1987.

był zaliczany do I grupy towarowej (maszyny i urządzenia) i wykorzystywany do bilansowania importu inwestycyjnego. W następnych latach miał miejsce dalszy, znaczący wzrost eksportu, a w 1990 r. ZSRR ustąpił miejsce Niemcom jako najważniejszemu polskiemu partnerowi handlowemu. Dominującą pozycję w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego do NRD w latach osiemdziesiątych zajmowały takie towary jak:

- a) aparaty, maszyny i urządzenia do procesów chemicznych;
- b) urządzenia do automatycznej regulacji i sterowania;
- c) aparatura pomiarowa i urządzenia laboratoryjne;
- d) maszyny i urządzenia dla przemysłu spożywczego;
- e) maszyny i urządzenia hutnicze i odlewnicze;
- f) systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej;
- g) maszyny, urządzenia rolnicze i dla gospodarki leśnej.

Wartość eksportu niektórych z wymienionych wyrobów przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Eksport wybranych grup wyrobów do NRD w latach osiemdziesiątych (w mln rubli)

Lata	Eksport do NRD		
	Aparaty, maszyny i urządzenia do procesów chemicznych	Urządzenia do automatycznej regulacji i sterowania	Aparatury pomiarowej i urządzeń laboratoryjnych
1980	19,4	12,5	17,7
1981	14,6	11,9	16,5
1982	8,8	9,8	19,6
1983	10,6	11,0	19,0
1984	23,8	13,7	23,7
1985	36,1	28,6	23,0
1986	37,6	40,8	24,8
1987	40,6	44,7	26,8
1988	50,2	40,0	30,1
1989	62,2	60,8	35,1
1990	–	–	–

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego, GUS (1980–1991).

Eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego do ChRL

W strukturze obrotów z ChRL podstawowe znaczenie miał w tym czasie przemysł elektromaszynowy, którego wyroby stanowiły aż 80% w handlu wyrobami przemysłu przetwórczego ogółem. W latach 1980–1984 w polskim eksporcie na rynek chiński dominowały takie wyroby jak:

- a) statki do przewozu ładunków suchych;
- b) maszyny i urządzenia oraz sprzęt dla robót górniczych;
- c) maszyny i urządzenia dla przemysłu lekkiego.

Natomiast w 1985 r. czołową pozycję w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego zajęły:

- a) samochody osobowe;
- b) maszyny, urządzenia oraz sprzęt dla robót górniczych;
- c) maszyny i urządzenia dla przemysłu spożywczego.

Eksport maszyn i urządzeń oraz sprzętu dla robót górniczych; maszyn i urządzeń dla przemysłu spożywczego; samochodów osobowych ogólnego przeznaczenia z Polski do ChRL przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Eksport wybranych grup wyrobów do ChRL w latach osiemdziesiątych (w mln rubli)

Lata	Eksport do ZSRR		
	Maszyny i urządzenia oraz sprzęt dla robót górniczych	Maszyny i urządzenia dla przemysłu spożywczego	Samochody osobowe
1980	–	–	–
1981	–	–	–
1982	0,575	–	–
1983	4,6	–	1,3
1984	16,6	0,324	8,0
1985	60,4	0,377	64,1
1986	146,9	8,6	90,1
1987	132,8	10,5	99,4
1988	49,9	17,5	89,7
1989	32,7	21,0	40,7
1990	86,5	25,2	2,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego”, GUS (1980–1991).

3. Eksport wyrobów polskiego przemysłu elektromaszynowego na rynki krajów kapitalistycznych

Eksport na rynki EWG

Europejska Wspólnota Gospodarcza, traktowana zgodnie z nazwą tego ugrupowania integracyjnego jako wspólny rynek, była największym partnerem gospodarczym Polski wśród krajów o gospodarce rynkowej. W wymianie handlowej na Wspólnotę przypadała niemal jedna trzecia obrotów globalnych, a dwie trzecie obrotów na kraje OECD zarówno ogółem, jak i towarami przemysłowymi²⁸.

Tabela 7

Eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego z Polski do EWG
w latach 1980–1990

Lata	W mln zł dew. (ceny bieżące)	W mln dol.
1980	2.090,5	684,5
1981	40.248,0	503,1
1982	33.269,0	392,2
1983	34.621,0	377,9
1984	38.364,0	337,4
1985	44.999,0	379,2
1986	66.447,0	379,2
1987	133.704,0	504,2
1988	252.210,0	585,7
1989	1.104.283,0	763,5
1990	Brak danych	–

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego”, GUS (1980–1991).

Rok 1980 nie przyniósł oczekiwanej znacznej poprawy w rozwoju obrotów z uprzemysłowionymi krajami kapitalistycznymi. Obserwowane wyniki były gorsze od zanotowanych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. W dalszym ciągu czynnikiem decydującym o tempie wzrostu eksportu była zwyżka cen. Wyższe ceny tylko w niewielkim stopniu były wynikiem zabiegów przedsiębiorstw handlu zagranicznego lub wiązały się z poprawą jakości, czy też cech użytkowych

²⁸ Przeliczenia z walut obcych na złote i odwrotnie dokonano na podstawie obowiązującego kursu walut obcych w złotych – zgodnie z tabelami kursowymi NBP.

eksportowanych wyrobów. Wyższe ceny były głównie odbiciem procesów inflacyjnych w wymianie międzynarodowej i fali spekulacji w handlu surowcami mineralnymi, głównie srebrem. Czynniki te nie zostały wykorzystane w dostatecznym stopniu w najtrudniejszej dziedzinie wymiany, tj. w eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego, których ceny wzrosły tylko o 5,6%, a więc poniżej średniej. Tempo wzrostu cen w polskim eksporcie tych wyrobów było również znaczne niższe od tempa wzrostu cen w handlu światowym. Wskazana silna zależność dynamiki wartości eksportu od dynamiki cen była anomalią wynikającą ze znacznych trudności w zwiększeniu podaży towarów eksportowanych do uprzemysłowionych krajów kapitalistycznych. Wzrost wolumenu eksportu uzyskany został w tej sytuacji tylko dzięki sprzedaży do krajów kapitalistycznych pewnej części towarów normalnie przeznaczonych do krajów socjalistycznych. Ale i ten manewr (przesunięcia pewnej części towarów eksportowanych z KS na KK) nie pozwolił na realizację wszystkich zobowiązań w krajach kapitalistycznych.

Niemожność osiągnięcia wydajniejszej poprawy w rozwoju eksportu powodowała konieczność kontynuacji ostrych cięć importu. Miały one dotkliwy dezorganizujący wpływ na przebieg procesów produkcyjnych i inwestycyjnych w kraju. W 1980 r. udział wyrobów przemysłu elektromaszynowego i budownictwa w ogólnej wartości eksportu do rozwiniętych krajów kapitalistycznych był nieco wyższy w porównaniu z 1979 r. (18,5% wobec 19,8%) i znajdował się znacznie poniżej poziomu uzyskanego w 1978 r. (21,4%). Począwszy od 1981 r. następował stały spadek wartości eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego do krajów EWG. Decydującymi czynnikami określającymi poziom obrotów były wewnętrzne warunki rozwoju gospodarczego Polski, zwłaszcza ograniczona podaż wyrobów na eksport wynikająca m.in. z:

- a) wąskich gardeł importowych;
- b) wyczerpywania rezerw;
- c) reorientacji towarowej importu i eksportu (w tym w wyniku braku istotniejszych przeobrażeń w strukturze produkcji przemysłowej);
- d) problemów z jakością towarów przeznaczonych na eksport.

Na tym tle nastąpiły istotne zmiany w strukturze towarowej eksportu na rynki EWG, w której znacznie zmalał udział wyrobów przemysłu elektromaszynowego. W 1983 r. wynosił on tylko 16%²⁹. Natomiast w 1984 r. jednym z zasadniczych problemów w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego była zła jakość tych wyrobów oraz ich nienowoczesność. Głównymi przyczynami takiego stanu rzeczy były nieodpowiedniej jakości materiały konstrukcyjne, przestarzałe

²⁹ *Polski Handel Zagraniczny w 1983 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1984.

modele (wzory) i technologie wytwarzania, jak również zużyty w znacznym stopniu i nienowoczesny park maszynowy³⁰. Ponadto negatywne czynniki dopełniała niska wydajność pracy żywej, przestoje i trudności socjalne (niepokoje społeczne). Ważnym czynnikiem pogorszającym wyniki eksportowe zarówno pod względem ilości, jak i wartości eksportu była nieterminowość dostaw, która stała się przeszkodą w realizacji wielu kontraktów eksportowych. Ponadto na podstawie porównań międzynarodowych można była zaobserwować proces pogłębiania się w tych latach luki technologicznej w stosunku do aktualnych osiągnięć krajów wysoko uprzemysłowionych³¹. W 1985 r. główne tendencje charakteryzujące eksport polskich wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynki EWG, w porównaniu z 1984 r., kształtowały się zdecydowanie niekorzystnie³². Było to następstwem niepomysłnej kumulacji uwarunkowań zewnętrznych (niedostateczna dynamika popytu zagranicznego, zaostrenie protekcjonizmu) i wewnętrznych (trudności w zapewnieniu podaży odpowiedniej ilości i jakości towarów oraz komplikacji transportowych w wyniku ostrej zimy).

Na skutek załamania się dynamiki produkcji przemysłowej i trudności lokacyjnych polskich towarów na rynkach zagranicznych, wyniki eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego były zdecydowanie niekorzystne. Nawet w ujęciu wartościowym (w walucie krajowej) nie wystąpił praktycznie przyrost dostaw, a po uwzględnieniu efektu dewaluacji zaznaczył się poważny spadek, zresztą bardzo nierównomiernie rozłożony³³. W pewnych kategoriach wyrobów przemysłu elektromaszynowego, udało się bowiem uzyskać wzrost eksportu, np. w odniesieniu do obrabiarek, maszyn budowlano-drogowych, wyrobów przemysłu elektronicznego i elektrotechnicznego. W innych natomiast wystąpił poważny spadek, np. środki transportu wodnego, maszyny elektroenergetyczne, urządzenia automatyki i silniki spalinowe.

Począwszy od 1986 r. nastąpiło znaczne ożywienie stosunków handlowych z krajami EWG, a także nastąpił poważny wzrost ilościowy eksportu wielu wyrobów przemysłu elektromaszynowego, który w 1986 r. wyniósł 20%³⁴. Eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynki EWG w 1987 r. wyróżniał się znacznie wyższą od przeciętnej dynamiką wzrostu (58%). W związku z tym udział tej grupy wyrobów w ogólnej wartości eksportu towarów do EWG zwiększył

³⁰ *Założenia rozwoju przemysłu obrabiarkowego w latach 1980–90*, Zrzeszenie Przedsiębiorstw-Producentów obrabiarek, urządzeń technologicznych i narzędzi, „PONAR”, Warszawa 1984.

³¹ *Polski Handel Zagraniczny w 1984 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1985.

³² *Polski Handel Zagraniczny w 1985 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1986.

³³ *Program modernizacji i intensyfikacji produkcji łożysk tocznych w latach 1980–1990*, Zrzeszenie Przemysłu Łożyskowego „FŁT”, Warszawa 1986, s. 2–8, 4–18.

³⁴ *Polski Handel Zagraniczny w 1986 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1987.

się z 13,2% do 16,7% – wypierając paliwa, które dotychczas zajmowały drugą po kompleksie rolno-spożywczym pozycję w strukturze dostaw eksportowych. Poprawa, jaką zanotowano w 1987 r. w wymianie handlowej z EWG miała charakter względny (nietrwały). Wzrost wartości eksportu w znacznym stopniu był spowodowany korzystnym układem czynników koniunkturalnych, które umożliwiły uzyskanie dodatniego wzrostu na szereg polskich towarów oraz ilościowe zwiększenie sprzedaży. Większa podaż wyrobów przemysłu elektromaszynowego została uzyskana dzięki reorientacji na rynek EWG niektórych dostaw dotychczas przeznaczonych na rynki krajów Trzeciego Świata. Eksport wielu wyrobów był realizowany w warunkach niskiej efektywności finansowej, a niekiedy odbywał się kosztem pewnego pogorszenia krajowego bilansu zaopatrzeniowego. Pomimo tych zastrzeżeń, uzyskanie w 1987 r. wysokiej dynamiki wzrostu eksportu, głównie wyrobów przemysłu elektromaszynowego było niewątpliwie zjawiskiem pozytywnym z punktu widzenia wymogów przywracania równowagi płatniczej. Był to również jeden z pierwszych pozytywnych efektów reformy w handlu zagranicznym³⁵. Rok 1988 w kontaktach handlowych z EWG przyniósł dalszy wzrost eksportu polskich wyrobów przemysłu elektromaszynowego na ten rynek.

W 1989 r. w porównaniu z rokiem poprzednim nastąpił znaczny wzrost udziału Wspólnoty zarówno w eksporcie globalnym, jak i wyrobów przemysłu elektromaszynowego. Politykę handlową Polski wobec EWG w 1989 r. charakteryzowało dążenie do większego zacieśnienia stosunków, co ostatecznie znalazło wyraz w zawarciu dwustronnej umowy z EWG w sprawie handlu oraz współpracy handlowej i gospodarczej we wrześniu 1989 r. Umowa została zawarta na okres pięciu lat z tym, że mogła być automatycznie przedłużona, jeśli żadna z umawiających się stron nie wypowiedziała jej w drodze notyfikacji na sześć miesięcy przed upływem danego okresu. Głównym celem było usunięcie lub zmniejszenie stopnia dyskryminacji polskich towarów (w tym wyrobów przemysłu elektromaszynowego) na rynki EWG, poprawa dostępu do tego rynku i stworzenie podstawy formalno-prawnej do rozwoju innych niż handel form współpracy gospodarczej, a mianowicie udziału EWG w promocji i wspieraniu wspólnych przedsięwzięć gospodarczych zwłaszcza, że Wspólnota była największym na świecie eksporterem kapitału produkcyjnego, ale tylko znikoma część tego kapitału do 1990 r. została zainwestowana w Polsce. Umowa Polski z EWG miała doprowadzić w ciągu najbliższych lat do zniesienia istniejących ograniczeń ilościowych dotyczących eksportu dóbr przemysłowych³⁶. W 1990 r. odnotowano bardzo wysoką dynamikę w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego do EWG. Na całokształt stosunków między tymi rynkami wpłynęły dwa czynniki: po pierwsze

³⁵ *Polski Handel Zagraniczny w 1987 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1988.

³⁶ *Polski Handel Zagraniczny w 1989 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1990.

stworzenie Jednolitego Rynku Europejskiego do końca 1992 r., a po drugie załamanie się wzajemnej wymiany krajów RWPG w wyniku rozpadu tego ugrupowania i w związku z tym konieczność reorientacji polskiego handlu zagranicznego ze Wschodu na Zachód³⁷. Ponadto w 1990 r. Polska korzystała z Ogólnego Systemu Preferencji Taryfowych (GSP) przyznawanych dotychczas przez EWG tylko krajom rozwijającym się. Oprócz Polski z GSP korzystały Węgry, Jugosławia i Rumunia. Preferencje takie były udzielane przez EWG na rok jednostronnie, czyli ich zakres nie mógł być przedmiotem negocjacji. Na liście towarów objętych GSP znajdowało się ok. 130 pozycji. Były to towary lub grupy towarów określane jako „wrażliwe”, czyli podlegające ograniczeniom importu EWG – określonego wartościowo dla poszczególnych krajów³⁸. Preferencje polegały na korzyściach importera, który nie płacił cła, dopóki łączna wartość importu (stałe kontrolowana przez EWG) nie przekroczyła pułapu wyznaczonego dla eksporterów z danego kraju, podanego w oficjalnych publikacjach Wspólnoty. W 1990 r. w przypadku Polski za „wrażliwe” wyroby przemysłu elektromaszynowego Komisja EWG uznała: rudy żelazne i stalowe (pułap wartości importu na poziomie 7,875 mln ECU, ciągniki drogowe (pułap w wysokości 3,465 mln ECU), autobusy (1,050 mln ECU), samochody osobowe z silnikiem o pojemności do 3000 ccm (76,650 mln ECU), samochody ciężarowe od 5 do 20 ton (8,400 mln ECU).

Należy podkreślić, że system ten prowadził do zaostrzenia konkurencji między eksporterami w kraju objętym preferencjami, bowiem z cła zwolnieni byli tylko ci, którzy zdążyli sprzedać (kupić) w ramach limitu rocznego, pozostali płacili cło (importerzy), a eksporterzy stawali się mniej konkurencyjni cenowo³⁹. Pomimo wielu podejmowanych prób stabilizacji sytuacji gospodarczej między Polską a EWG, zarówno struktura naszego eksportu nie była dla nas korzystna, jak również wykorzystanie potencjalnych możliwości współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej było dalece niewystarczające⁴⁰. Utworzenie zatem w pełni zintegrowanego wspólnego rynku do końca 1992 r. stwarzało dla polskiej gospodarki poważne zagrożenia, lecz także i szanse. Szanse na pewien sukces były upatrywane w korzystnie sformułowanej i w pełni wykorzystywanej umowie o handlu i współpracy gospodarczej Polska-EWG oraz o stworzeniu korzystnych i stabilnych warunków dla kapitału i inwestorów z EWG, a także w uczestnictwie Polski w programach badawczych EWG.

³⁷ *Polski Handel Zagraniczny w 1990 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1991.

³⁸ J. Wierzbowski, *Internacjonalizm w sferze handlu zagranicznego dla eksporterów*, „Handel Zagraniczny” 1991, nr 1–2.

³⁹ W. Burzyński, A. Jung, *Założenia polityki przemysłowej – uzupełnienie*, Biuro Consultingu Inwestycji Proeksportowych „INVESTEXPORT”, Warszawa, grudzień 1989, s. 11.

⁴⁰ M. Sowa, *Jak popierać eksport? Międzynarodowe doświadczenia*. „Rynki Zagraniczne” 1990, nr 39–40.

Likwidacja granic wewnątrz EWG stworzyła możliwości swobodnego handlu na terytorium wszystkich krajów członkowskich Wspólnoty Europejskiej. Oznaczało to jednak także normalizację standardów, wspólną politykę fiskalną, wspólny rynek kapitałowy, zagadnienie unii monetarnej i banku centralnego EWG⁴¹. Dla krajów o średnim poziomie rozwoju gospodarczego, w tym i dla Polski, barierą skutecznie utrudniającą dostęp do rynku EWG były nowe wymogi jakościowe i techniczne dotyczące sprzedawanych produktów. Program standaryzacyjny EWG uwzględniał przede wszystkim ochronę zdrowia konsumentów i użytkowników. Wprowadzał nowe bardziej wymagające normy dotyczące zarówno produktów spożywczych, jak i sprzętu gospodarstwa domowego, a także samochodów oraz maszyn i urządzeń. Towary importowane na rynek EWG podlegały surowej kontroli technicznej i jakościowej. Można zatem przyjąć, że zharmonizowana polityka standaryzacyjna stawiała przedsiębiorstwa z krajów EWG w sytuacji korzystniejszej w stosunku do producentów i eksporterów spoza Wspólnoty Europejskiej. Stwarzała ona nowe bariery pozataryfowe, utrudniające dostęp do rynku europejskiego producentom spoza ugrupowania integracyjnego. Szansa (ułatwienie) polegała na dostępie produktu dopuszczonego do sprzedaży w jednym z krajów EWG do sieci zbytu w pozostałych krajach członkowskich.

Program pełnej integracji EWG obejmował także harmonizację (ujednolicenie) standardów na następujące wyroby przemysłu elektromaszynowego⁴²:

1. Pojemniki spawane do przechowywania gazów pod ciśnieniem.
2. Zabawki (bezpieczeństwo i ochrona zdrowia).
3. Pojazdy spalinowe:
 - a) waga i wymiary;
 - b) opony do samochodów i przyczep;
 - c) szyby samochodowe (laminowane);
 - d) dopuszczalny hałas;
 - e) emisja spalin;
 - f) ciśnienie w oponach.
4. Urządzenia telekomunikacji.
5. Rozdzielczość fal radiowych – sprzęt nadawczy i odbiorczy.
6. Materiały budowlane.
7. Warunki bezpieczeństwa obsługi – maszyny i urządzenia.

⁴¹ *Założenia polityki przemysłowej*, Biuro Consultingu Inwestycji Proeksportowych „INVEST-EXPORT”, Warszawa, grudzień 1990.

⁴² W. Burzyński, A. Jung, *op. cit.*, s. 11.

8. Ciągniki i maszyny rolnicze oraz ciągniki leśne.
9. Koparki hydrauliczne (hałas).
10. Żurawie przemysłowe i budowlane (hałas).
11. Urządzenia podnośne i załadownicze.
12. Maszyny i urządzenia do prac ziemnych.
13. Zmechanizowany sprzęt gospodarstwa domowego (hałas).
14. Kosiarki do trawy (hałas).
15. Narzędzia pomiarowe.
16. Urządzenia gazowe.
17. Aparatura medyczna.

Kolejnym zagrożeniem dla polskich eksporterów był spodziewany wzrost konkurencji i obniżenie cen na rynku wewnętrznym Wspólnoty Europejskiej. Integracja rynku EWG wyzwoliła mechanizmy przemian strukturalnych w gospodarce oraz niewątpliwie zmieniła dotychczasowe strumienie wymiany handlowej. Producenci mniej konkurencyjni byli wypierani przez producentów bardziej dynamicznych, potrafiących elastycznie przystosować się do nowych warunków działania, dysponujących lepszą strategią i bardziej skutecznymi. Słabe możliwości obniżenia cen polskich wyrobów na rynkach EWG lub wypieranie z tych rynków dotychczasowych eksporterów wynikało z nieprzystosowania struktur produkcyjnych i organizacyjnych polskich przedsiębiorstw (przynajmniej większości z nich) do warunków Wspólnoty Europejskiej oraz z bardzo ograniczonych środków rzeczowych i kapitałowych, jakimi one dysponowały⁴³. Niekorzystną sytuację pogłębiały silne tendencje do koncentracji struktur produkcyjnych i kapitałowych w Europie Zachodniej w efekcie łączenia się przedsiębiorstw i przejmowania firm słabych przez silniejsze oraz nawiązywanie różnych form kooperacji. W polskiej gospodarce wystąpiły natomiast tendencje odwrotne – dekoncentracja struktur produkcyjnych i organizacyjnych oraz gwałtowny wzrost liczby podmiotów podejmujących bezpośrednią działalność w handlu zagranicznym i rozproszenia środków kapitałowych. Tym samym ograniczone były możliwości podejmowania działań mogących doprowadzić do silniejszego wejścia na rynki EWG lub wzmocnienia pozycji przedsiębiorstw, które tam już eksportowały⁴⁴.

⁴³ B. Sokołowska, *Finansowe narzędzia wspierania eksportu*, „Handel Zagraniczny” 1993, nr 7–8.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 48.

Eksport wyrobów na rynek USA

Obroty Polski z USA przez wiele lat były zbyt niskie w stosunku do naszych aspiracji, a także i możliwości. Największą rolę w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynkach amerykańskich odgrywały przez wiele lat narzędzia, obrabiarki skrawające i do obróbki plastycznej metali oraz w mniejszym stopniu łożyska toczne. Od 1985 r. na rynku amerykańskim zaczęły pojawiać się urządzenia elektroniczne techniki obliczeniowej, systemy komputerowe i urządzenia techniki komputerowej, aparatura pomiarowa i urządzenia laboratoryjne, a także dość silną, od 1986 r., w polskim eksporcie do USA zaczęły zajmować statki morskie do przewozu ładunków płynnych. Wzmożony eksport tych ostatnich trwał tylko przez dwa lata, do 1987 r. Praktycznie na rynku amerykańskim przez całe dziesięciolecie swoją pozycję umocniły tylko narzędzia oraz w mniejszym stopniu obrabiarki skrawające i do obróbki plastycznej metali.

Tabela 8

Eksport z Polski do USA narzędzi, obrabiarek skrawających i do obróbki plastycznej metali w latach osiemdziesiątych (w mln dol.)

Rok	Eksport z Polski do USA	
	Narzędzi	Obrabiarek skrawających i do obróbki plastycznej metali
1980	10,3	15,2
1981	7,7	12,9
1982	5,1	5,3
1983	2,7	1,4
1984	4,06	3,7
1985	3,98	2,3
1986	3,8	1,1
1987	4,9	0,99
1988	6,4	2,9
1989	8,3	8,2
1990	8,4	5,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Statystycznych Handlu Zagranicznego”, GUS (1980–1991).

Z tabeli 8 wynika, że zarówno w przypadku narzędzi, jak i obrabiarek skrawających i do obróbki plastycznej metali, począwszy od 1981 r. rozpoczął się systematyczny spadek eksportu tych wyrobów. Od 1987 r. nastąpił szybki i stały wzrost

eksportu narzędzi, podczas gdy eksport obrabiarek nadal był niewielki. Najniższą wartość osiągnął w 1987 r. – 0,99 mln dol., najwyższą w 1989 r. – 8,2 mln dol., a w 1990 r. nastąpił ponowny znaczny spadek wartości tego eksportu. Na taką a nie inną sytuację w polskim handlu z USA złożyło się wiele przyczyn, a jedną z ważniejszych były następstwa wprowadzenia w Polsce stanu wojennego. Na drodze do zwiększenia naszej współpracy z USA stały częściowo przyczyny polityczne i to po obu stronach. Po stronie polskiej zbyt wolna w latach 1983–1988 (a nawet w 1990 r.) restrukturyzacja polskiej gospodarki, dokonywana „bojaźliwie” i w sposób nie zawsze jasny i zrozumiały dla amerykańskich kół gospodarczych. Po stronie amerykańskiej przeszkodą były decyzje przede wszystkim COCOM oraz (w mniejszym stopniu) uprzedzenia do stosunków gospodarczych z krajami bloku komunistycznego bez względu na geografę ich pochodzenia⁴⁵.

W przeszłości, w latach siedemdziesiątych, rynek Stanów Zjednoczonych należał do największych w handlu zagranicznym z krajami kapitalistycznymi. Zawartych zostało ponad 80 porozumień handlowych między amerykańskimi i polskimi przedsiębiorstwami. Największe umowy kooperacyjne podpisano między International Harvester (Dresser) i Kombinatem Bumar HSW; firmą Norton i Metalexportem oraz inne. Pozbawienie Polski w 1982 r. klauzuli największego uprzywilejowania oraz zawieszenia możliwości korzystania z kredytów i gwarancji rządowych spowodowały gwałtowny spadek obrotów handlowych. Dopiero w 1986 r. miała miejsce pewna aktywizacja sprzedaży na rynku USA, która jeszcze wzrosła w 1987 r. Dwa lata później prezydent USA przywrócił Polsce bezwarunkową klauzulę największego uprzywilejowania, a więc opartą na zasadach obowiązujących do 1982 r. Po 1989 r. istniało duże zainteresowanie amerykańskich biznesmenów polskim rynkiem. Ważne było więc prawidłowe wykorzystanie tego zainteresowania⁴⁶. Nie można było bowiem w nieskończoność polepszać optycznie naszych obrotów z USA tylko przy pomocy kilku towarów niezbyt efektywnych w eksporcie.

Eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynek japoński

Obroty Polski z Japonią charakteryzowały się wyraźną przewagą importu nad eksportem. Było to szczególnie widoczne w przypadku wyrobów przemysłu elektromaszynowego.

⁴⁵ A. Jung, T. Kaczmarek, P. Kotelnicki, W. Burzyński, *op. cit.*, s. 11.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 11–47.

Tabela 9

Obroty Polski z Japonią w latach 1986–1987 (w mln dol.)

	Import		Eksport	
	1986	1987	1986	1987
Wyroby przemysłu elektromaszynowego	68,5	67,9	1,0	1,4
Ogółem przemysł przetwórczy	106,0	116,3	33,1	67,5

Kurs zł/dol.: w 1986 r. 1 dol. = 175,227 zł; w 1987 r. 1 dol. = 265,184 zł.

Źródło: opracowanie „Investexportu” z 1989 r.

O wymianie handlowej Polski z Japonią można mówić dopiero od 1982 r., kiedy pojawiły się pierwsze próby eksportu polskich wyrobów na ten rynek⁴⁷. Wyroby eksportowane były przypadkowe i w bardzo małych ilościach. Były to: łożyska toczne, maszyny i urządzenia dla przemysłu lekkiego; narzędzia; aparaty, maszyny i urządzenia dla procesów chemicznych; maszyny, urządzenia rolnicze i dla gospodarki leśnej; aparatura pomiarowa i urządzenia laboratoryjne; obrabiarki skrawające do obróbki plastycznej metali. Te ostatnie w polskim eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego na rynek japoński zajmowały najwyższą pozycję.

Tabela 10

Eksport obrabiarek skrawających i do obróbki plastycznej metali z Polski do Japonii w latach 1980–1990 (w mln dol.)

Lata	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Eksport obrabiarek skrawających i do obróbki plastycznej	–	–	–	0,12	–	–	0,31	0,13	2,0	2,6	2,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie „Roczników Handlu Zagranicznego”, GUS (1980–1991).

⁴⁷ Największy udział w polskim eksporcie do Japonii miały wyroby przemysłu spożywczego (54,5 mln dol.) i chemicznego (7,6 mln dol.).

Z tabeli 10 wynika, że od 1986 r. obrabiarki skrawające i do obróbki plastycznej metali zajmowały stałe miejsce w polskim eksporcie na rynek japoński. Największą wartość eksportu zanotowano w 1989 r. – 2,6 mln dol., ale w 1990 r. nastąpił spadek do poziomu 2,3 mln dol. Niekorzystny bilans handlowy z Japonią starano się „reperować” relatywnie dużym eksportem wyrobów przemysłu spożywczego, który w 1987 r. stanowił ok. 81% eksportu ogółem (były to głównie ryby i kałamarnice sprzedawane z burty). Struktura obrotów Polski z Japonią przypominała mimo- chodem o technologicznej przepaści dzielącej oba kraje. Jednocześnie współpraca przemysłowa, czy kapitałowa firm polskich z koncernami japońskimi była prawie żadna, z ogromną szkodą dla Polski⁴⁸.

4. Eksport polskich wyrobów przemysłu elektromaszynowego do krajów rozwijających się

W latach 1980–1981 stosunki gospodarcze Polski z krajami rozwijającymi się charakteryzowało przejście – po dwóch latach deficytu – do dodatniego salda bilansu obrotów bieżących. W 1981 r. miało miejsce poważne zwiększenie eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego o 23%, dzięki czemu ich łączny udział w eksporcie osiągnął prawie 70% (57,8% w 1980 r.). Głównymi odbiorcami polskich towarów były kraje Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Wśród krajów azjatyckich największymi odbiorcami był Pakistan i Indie. Pakistan wysunął się na czołowe miejsce jako partner handlowy Polski w eksporcie do Azji Południowo-Wschodniej z uwagi na niemal dwukrotny wzrost sprzedaży do tego kraju, w tym 4,5-krotny wzrost eksportu elektromaszynowego. Natomiast eksport do Indii zmniejszył się o ok. 45% wskutek zakończenia dostaw statków. Wśród partnerów bliskowschodnich na uwagę zasługuje także Turcja, która w 1981 r. zajmowała czwarte miejsce w polskim eksporcie do krajów rozwijających się. Eksport do tego kraju zwiększył się tylko o 7%, ale ponad 90% dostaw stanowiły wyroby przemysłu elektromaszynowego, głównie elektrownie. Obroty z krajami Afryki Północnej miały w latach 1980–1981 duże znaczenie w kształtowaniu ogólnego salda wymiany z Trzecim Światem, a w przypadku polskiego eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego największy udział miały takie kraje, jak Libia i Egipt⁴⁹. W 1982 r. eksport towarów przemysłu elektromaszynowego do krajów rozwijających się był mniejszy niż w roku poprzednim. Natomiast w 1983 r. przyczyną względnie słabej dynamiki eksportu do krajów rozwijających się był poważny spadek wywozu towarów do wszystkich (z wyjątkiem Egiptu) krajów Afryki Północnej oraz do Iraku. Został on jednak z nadwyżką zrekompensowany dzięki szczególnie dużemu

⁴⁸ A. Jung, T. Kaczmarek, P. Kotelnicki, W. Burzyński, *op. cit.*, s. 10–21.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 67.

wzrostowi eksportu do Liberii, Malezji i Turcji oraz mniejszemu, ale bardziej efektywnemu, eksportowi towarów do Brazylii, Iranu, Egiptu, Libanu oraz Argentyny. W grupie mniejszych partnerów zanotowano wiele przypadków zarówno dużego wzrostu, jak i spadku wywozu, co na ogół odzwierciedlało rozpoczęcie lub zakończenia dostaw z tytułu realizacji umów o eksporcie wyrobów przemysłu elektromaszynowego.

Z analizy rzeczowej struktury obrotów z krajami rozwijającymi się wynikało, że umiarkowany wzrost wykazywał eksport paliw i wyrobów przemysłu elektromaszynowego, co stanowiło ponad połowę wywozu do analizowanych krajów. Hamującą na wzrost eksportu towarów ostatniej grupy wpłynęła ograniczoność podaży pojedynczych lub kompletnych zestawów maszyn i urządzeń, które były konkurencyjne wobec wyrobów oferowanych przez inne kraje, zwłaszcza zachodnie. Kilkuprocentowy wzrost eksportu w grupie wyrobów przemysłu elektromaszynowego osiągnięto w dużej mierze dzięki zwiększonym dostawom do Turcji (dla energetyki, przemysłu stoczniowego i kopalnictwa węgla) oraz sprzedaży kilku statków do Kolumbii, Liberii i Sri Lanki, a także dzięki wzrostowi cen tych wyrobów⁵⁰. Obroty z krajami rozwijającymi się w 1984 r., mimo świadomego ich popierania w ramach rządowego programu rozwoju stosunków gospodarczych z Trzecim Światem, były znacznie mniej dynamiczne niż handel z pozostałymi partnerami handlowymi Polski.

Niewielki w wyrażeniu złotowym przyrost eksportu wynikał z 40% wzrostu wartości eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego (w tym w znacznym stopniu urządzeń energetycznych do Indii, Iraku i Turcji), ale ich udział w eksporcie ogółem nieco zmalał. Złożyły się na to ograniczenia zarówno po stronie popytu (redukcja programów inwestycyjnych w wielu krajach Trzeciego Świata), jak i podaży ze względu na wolumen i jakość dostaw. Pewnym zmianom uległa też struktura kierunkowa wymiany z krajami rozwijającymi się, w przypadku wyrobów przemysłu elektromaszynowego. W przeciwieństwie do poprzedniego okresu nastąpił pewien spadek znaczenia kontynentu azjatyckiego w polskim eksporcie i to mimo wysokiej dynamiki wywozu do Azji Południowo-Wschodniej, zwłaszcza do Indii, Bangladeszu i Singapuru. Spowodowane to zostało spadkiem eksportu do krajów Bliskiego i Środkowego Wschodu (głównie Iranu) przy średniowysokiej dynamice wywozu do arabskich państw tego regionu.

Udział Afryki w eksporcie nie zmienił się, ale dalszej zmianie uległ układ eksportu w ramach kontynentu z uwagi na dalsze zmniejszenie się roli Czarnej Afryki jako rynku zbytu (degresja wywozu do głównego kraju tego regionu – Nigerii i zaprzestanie eksportu statków do Liberii). Wzrósł natomiast w eksporcie udział

⁵⁰ *Ibidem*, s. 44.

Afryki Północnej w wyniku ekspansji eksportowej do Tunezji i Egiptu (samochody, maszyny budowlane i szyny) oraz Libii (maszyny budowlane i inne wyroby przemysłu elektromaszynowego). Najwyższą dynamikę (relatywny wzrost udziału) wykazywał eksport do Ameryki Łacińskiej, szczególnie w rezultacie zwiększenia eksportu silników okrętowych i innych wyrobów przemysłu elektromaszynowego do Brazylii, Argentyny i Kolumbii⁵¹.

W 1985 r. największy przyrost eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego odnotowano w handlu z krajami Bliskiego Wschodu, głównie z Iranem i Syrią. Jednocześnie region ten uplasował się na pierwszym miejscu w eksporcie do krajów rozwijających się. Natomiast eksport wyrobów przemysłu elektromaszynowego do Afryki (głównie Egiptu i Liberii) oraz Ameryki Łacińskiej i Azji Południowo-Wschodniej znacznie obniżył się. W rzeczowej strukturze eksportu do krajów rozwijających się nadal dominowały wyroby przemysłu elektromaszynowego, ale w ich wywozie w 1985 r. nastąpił 5% spadek. Przyczyn spadku eksportu wyrobów tej gałęzi przemysłu do krajów rozwijających się było wiele. Przede wszystkim został prawie całkowicie zahamowany eksport do Kolumbii w związku z zakończeniem dostawy statków (w 1984 r. wartość eksportu wyrobów przemysłu stoczniowego do Kolumbii stanowiła 10% ogólnej wartości eksportu przemysłu elektromaszynowego). Na obniżenie się wartości eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego wpłynęło także kilkuprocentowe obniżenie dostaw eksportowych do Egiptu oraz fakt jednorazowej sprzedaży statku do Liberii w 1984 r. Z większych odbiorców wyrobów tej gałęzi przemysłu należy wymienić także Iran, do którego eksport wyrobów elektromaszynowych wzrósł dwukrotnie. Ponieważ jednak w eksporcie do tego kraju nastąpił znaczny spadek, zatem wzrost w 1985 r. oznaczał odbudowanie dawnego poziomu eksportu⁵².

Niemniej jednak poczynszy od 1983 r. wystąpiła tendencja spadkowa udziału wyrobów przemysłu elektromaszynowego w eksporcie do krajów rozwijających się. Przyczyn tego zjawiska należy także szukać w małej atrakcyjności polskiej oferty eksportowej, zarówno pod względem struktury i jakości wyrobów, jak też warunków kredytowania. Sytuacja finansowa krajów rozwijających się znacznie się pogorszyła w wyniku czego chciały one kupować na dogodnych dla nich warunkach kredytowych, które mogły uzyskać w obrotach z wysoko rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi oraz innymi krajami socjalistycznymi. Polskie regulacje w tym względzie pozostawały jednak od szeregu lat niezmiennione i nie nadążały za rozwojem sytuacji na światowym rynku kredytowym⁵³.

⁵¹ *Ibidem*, s. 45.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Dane dotyczące struktury rzeczowej obrotów oparte były na informacji statystycznej GUS za okres styczeń–listopad 1985 r.

Najważniejszą zmianą, jaka dokonała się w rzeczowej strukturze eksportu do krajów rozwijających się w 1986 r. było przewyższenie spadkowej tendencji tempa wzrostu eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego. Wywóz tych wyrobów w 1986 r. wzrósł prawie o 60% w stosunku do 1985 r., a ich udział w polskim eksporcie do krajów rozwijających się zwiększył się z 36% do 50%. Największą wartość, bo aż 418 mln dolarów, osiągnął wywóz do Afryki Północnej, co stanowiło ponad połowę eksportu wyrobów tej gałęzi przemysłu do krajów rozwijających się. Czynnikiem mającym wpływ na wzrost dynamiki eksportu była m.in. sprzedaż statków do Liberii i Brazylii oraz dostawy specjalne i (wyrobów niekatalogowanych) do arabskich krajów Afryki. Poprawił się również bilans handlowy wyrobami elektromaszynowymi z Ameryką Łacińską. Odnotowano natomiast znaczny spadek eksportu tych wyrobów zarówno na Bliski Wschód, jak i do Azji Południowo-Wschodniej, w tym zwłaszcza do tak ważnych odbiorców jak: Turcja, Iran, Irak i Indie⁵⁴.

W 1987 r. udział krajów rozwijających się w globalnym eksporcie Polski obniżył się i wyniósł tylko 9,9%. Nastąpił więc powrót do sytuacji z lat siedemdziesiątych, kiedy to w całym dziesięcioleciu udział krajów rozwijających się w globalnym eksporcie Polski nie przekroczył 10%. O spadku w 1987 r. wartości ogólnego eksportu do krajów rozwijających się zdecydował m.in. spadek eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego o 22%. Należy jednak zaznaczyć, że wartość eksportu tej gałęzi przemysłu była w 1986 r. wyjątkowo wysoka ze względu na dostawy produkcji specjalnej i wyroby nieskatalogowane. Porównanie wartości eksportu osiągniętego w 1987 r. z wartością osiągniętą w 1985 r. pokazuje spadek o 6,5%. Tak więc występująca od 1982 r. spadkowa tendencja tempa wzrostu eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego pogłębiła się w 1987 r.

Spadek eksportu wyrobów przemysłu elektromaszynowego dotknął wszystkie regiony w obrębie krajów rozwijających się z wyjątkiem Azji Południowo-Wschodniej, ale wartość eksportu do tego obszaru była zbyt niska, aby mogła zrekompensować zmniejszenia dostaw dla pozostałych odbiorców. Wśród krajów tego regionu największym odbiorcą wyrobów przemysłu elektromaszynowego były Indie. Polski eksport do tego kraju obejmował przede wszystkim dostawy urządzeń energetycznych; maszyny, urządzenia oraz sprzęt dla robót górniczych; silniki okrętowe; obrabiarki skrawające do metali; maszyny i urządzenia dla przemysłu włókienniczego oraz podzespoły elektroniczne. Odnotowano także zwiększony wywóz towarów do Indonezji, Malezji, Sri Lanki, a także na Cypr⁵⁵. W 1988 r. sytuacja nie uległa zmianie, co było wynikiem sytuacji ekonomicznej występującej w Pol-

⁵⁴ A. Jung, T. Kaczmarek, P. Kotelnicki, W. Burzyński, *op. cit.*, s. 45.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 46.

sce, która nie pozwoliła na rozszerzenie aktywności akwizycyjnej i gospodarczej w krajach rozwijających się. W 1989 r. udział eksportu do krajów rozwijających się w globalnym eksporcie Polski wynosił 9,9%, tj. tyle samo, co w 1987 r. Ponadto rok ten przyniósł zdecydowaną zmianę w podejściu do wymiany handlowej z krajami rozwijającymi się w związku z przyjęciem naczelnej zasady, którą była maksymalizacja eksportu wolnodewizowego, a nie eksportu do wyodrębnionych grup krajów.

Dynamika eksportu do krajów rozwijających się w 1989 r. w wyrażeniu złotowym była niższa niż wskaźnik dewaluacji złotego do dolara co oznaczało, że wartość eksportu do tych krajów w wyrażeniu dolarowym spadła. Z kolei wartość importu mierzona w dolarach wzrosła, zatem obniżyło się dodatkowo saldo w wymianie z krajami rozwijającymi się, które w latach poprzednich (z wyjątkiem 1987 r.) znacznie przewyższyło saldo w obrotach z krajami rozwiniętymi. Był to jeden z głównych argumentów, którym uzasadniano (od wielu lat) konieczność utrzymywania stosunków handlowych z krajami rozwijającymi się – w niezmiennym kształcie zarówno co do struktury asortymentowej, jak i kierunkowej. Przyjęcie zasady maksymalizacji eksportu wolnodewizowego zmieniło charakter handlu oraz zasady rozliczeń Polski z krajami rozwijającymi się. W końcu 1989 r. wypowiedziano obowiązującą od 1960 r. umowę clearingową z Brazylią. W mocy pozostały jedynie zawarte z tym krajem w końcu lat siedemdziesiątych porozumienia dotyczące eksportu niektórych surowców. Ostatnia umowa clearingowa z Indiami, zawarta w 1986 r. na okres pięciu lat, straciła ważność w 1990 r. i nie została przedłużona na lata następne. W 1989 r. wygasła ważność umów barterowych z Pakistanem i Bangladeszem, w ratach których rozliczana była część naszych dostaw i całość importu. Nie przedłużono ich na 1990 r. rezygnując z tej formy handlu. Dodatkowym czynnikiem działającym hamująco na polski eksport do krajów rozwijających się była kwestia kredytowania eksportu, zwłaszcza inwestycyjnego, wobec coraz bardziej powszechnego w tych krajach wymogu 100% kredytowania realizowanych projektów inwestycyjnych.

W 1989 r. Polska zawarła jednak nową umowę handlową z potencjalnie bardzo obiecującym partnerem pod względem ekonomiczno-gospodarczym i ważnym krajem Trzeciego Świata – Republiką Korei. Nawiązała również pierwsze oficjalne kontakty z Izraelem. Ich potwierdzeniem była wizyta wicepremiera i ministra finansów tego kraju w Warszawie, w trakcie której omawiano kwestie rozszerzenia współpracy handlowo-gospodarczej. Przewidywane było także wznowienie współpracy gospodarczej i handlowej z Chile. Polska była zainteresowana rozwojem współpracy gospodarczej z krajami Trzeciego Świata, czemu sprzyjały wizyty ministra stanu ds. zagranicznych Indii i ministra spraw zagranicznych Malezji w Warszawie. Obroty handlowe Polski z krajami rozwijającymi się w 1990 r.

należało również uznać za mało obiecujące. Udział tej grupy krajów w eksporcie ogółem zmniejszył się w stosunku do roku poprzedniego o 0,2%. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy, oprócz czynników występujących w całym handlu zagranicznym, należy wymienić jeszcze: a) przechodzenie do zmienionych warunków umownych handlu, b) specyfika struktury dostaw, c) zmniejszenie się wartości o 60% polskich dostaw do krajów rozwijających się⁵⁶.

Podsumowanie

Przemysł elektromaszynowy dostarcza środków produkcji oraz wyposażenie techniczne dla wszystkich dziedzin gospodarki, które stanowią podstawowy środek produkcji w wielu gałęziach przemysłu. Zasadniczą cechą przemysłu elektromaszynowego jest duża różnorodność produkcji. Nie mniej istotną jego cechą jest także wysoki stopień złożoności większości wytwarzanych wyrobów gotowych, pogłębiający się wraz z szybkim postępem technicznym idącym w parze z podnoszeniem wartości użytkowej maszyn i urządzeń. Duża złożoność produkowanych przez ten przemysł maszyn, urządzeń i wyrobów, a równocześnie konieczność precyzji w ich wytwarzaniu powoduje, iż przemysł ten może rozwijać się z powodzeniem w krajach dysponujących zasobami wykwalifikowanych kadr, reprezentujących wysoką kulturę techniczną. Najważniejsze jednak znaczenie przemysłu elektromaszynowego polega na tym, że pełni on funkcję nośnika postępu technicznego i stanowi źródło wzrostu wydajności pracy dla wszystkich sfer życia społecznego. Przemysł elektromaszynowy jest również najsilniejszym działem przemysłu, także w skali światowej. Wynika to z tego, że obejmuje on pięć dużych gałęzi przemysłu, z których każda dzieli się na kilka lub kilkanaście branż.

BIBLIOGRAFIA • REFERENCES

- Barteczko K., Bocian A., Sapociński T., *Makroproporcje wzrostu a handel zagraniczny w latach 1986–1995*, „Handel Zagraniczny” 1984, nr 7–8.
- Biskup J., Kloc M., Kopeć U., Sławecka-Radić M., Żelechowska J., *Wymiana handlowa Polski w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w 1990 i 1991 r.*, „Handel Zagraniczny” 1991, nr 7–8.
- Burzyński W., Jung A., *Założenia polityki przemysłowej – uzupełnienie*, Biuro Consultingu Inwestycji Proeksportowych „INVESTEXPORT”, Warszawa, grudzień 1989.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 47.

- Charakterystyka gałęzi i branż przemysłowych – przemysł metalowy*, Ministerstwo Przemysłu, Warszawa, lipiec 1990.
- Dobosiewicz Z., Olszewski T., *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1987.
- Jung A., Kaczmarek T., Kotelnicki P., Burzyński W., *Założenia polityki rozwoju przemysłu przetwórczego w Polsce w oparciu o uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Warszawa 1989.
- Kaczmarek T., *Protekcjonistyczne bariery rozwoju handlu międzynarodowego*, Warszawa 1988.
- Polski Handel Zagraniczny w 1980 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1981.
- Polski Handel Zagraniczny w 1981 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1982.
- Polski Handel Zagraniczny w 1982 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1983.
- Polski Handel Zagraniczny w 1983 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1984.
- Polski Handel Zagraniczny w 1984 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1985.
- Polski Handel Zagraniczny w 1985 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1986.
- Polski Handel Zagraniczny w 1986 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1987.
- Polski Handel Zagraniczny w 1987 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1988.
- Polski Handel Zagraniczny w 1988 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1989.
- Polski Handel Zagraniczny w 1989 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1990.
- Polski Handel Zagraniczny w 1990 roku – raport roczny*, IKiCHZ, Warszawa 1991.
- Pozycja branż polskiego przemysłu w handlu światowym*, Biuro Studiów i Projektowania Rozwoju Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego „PROMASZ”, Warszawa 1990.
- Program modernizacji i intensyfikacji produkcji łożysk tocznych w latach 1980–1990*, Zrzeszenie Przemysłu Łożyskowego „FLT”, Warszawa 1986.
- Rosati D., *Polityka proeksportowa*, Warszawa 1990.
- Sokołowska B., *Finansowe narzędzia wspierania eksportu*, „Handel Zagraniczny” 1993, nr 7–8.
- Sowa M., *Jak popierać eksport? Międzynarodowe doświadczenia*, „Rynki Zagraniczne” 1990, nr 39–40.
- Tabaczyński E., *Zagadnienia proeksportowości polskiego przemysłu przetwórczego. Problemy wzrostu eksportu przemysłowego*, IKiCHZ, Warszawa 1986.
- Wierzbowski J., *Internacjonalizm w sferze handlu zagranicznego dla eksporterów*, „Handel Zagraniczny” 1991, nr 1–2.
- Założenia polityki przemysłowej*, Biuro Consultingu Inwestycji Proeksportowych „INVESTEXPORT”, Warszawa, grudzień 1990.
- Założenia rozwoju i zmian strukturalnych w przemyśle na okres do 2000 r.*, BS „PROMASZ”, Warszawa, maj 1990.
- Założenia rozwoju przemysłu obrabiarkowego w latach 1980–90*, Zrzeszenie Przedsiębiorstw-Producentów obrabiarek, urządzeń technologicznych i narzędzi, „PONAR”, Warszawa 1984.
- Zamierzenia rozwoju i zmian strukturalnych w polskim przemyśle elektromaszynowym do 2000 r.*, Biuro Studiów i Projektowania Rozwoju Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego „PROMASZ”, Warszawa, listopad 1987.

NOTKA O AUTORZE • ABOUT THE AUTHOR

Dr hab. Zbigniew Klimiuk, prof. Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych – doktor habilitowany nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii, specjalności: historia gospodarcza i polityka gospodarcza. Kierownik Zakładu Zatrudnienia i Rynku Pracy w Instytucie Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie. Kierownik Katedry Ekonomii Wydziału Nauk Społecznych Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku.

Zainteresowania naukowe: ekonomia, finanse, zarządzanie, historia gospodarcza, rozwiązania instytucjonalne gospodarki RFN, systemy bankowe i rynki finansowe, problemy transformacji polskiej gospodarki do systemu rynkowego, czynniki rozwoju i wzrostu gospodarczego oraz źródła ich finansowania, międzynarodowy system gospodarczy i finansowy.

zbigklimiuk@yahoo.pl